

III. ISTORIE

ÎNTINDEREA TERITORIULUI HISTRIEI ÎN EPOCA ROMANĂ ÎN LUMINA HOTĂRNICIEI CONSULARULUI MANIUS LABERIUS MAXIMUS. ÎNCERCARE DE RECONSTITUIRE

Alexandru AVRAM

Histria reprezintă unul din fericele cazuri de oraș antic pentru care dispunem de o măturie epigrafică cu privire la întinderea teritoriului său. Documentul la care ne referim este binecunoscuta și mult comentata hotărnicie a guvernatorului Moesiei Inferioare, consularul Manius Laberius Maximus, decretată la 25 octombrie 100 e.n., deci la relativ puțină vreme după instaurarea dominației romane în Dobrogea.

Descoperit în două exemplare (A = ISM, 1, 67; B = ISM, 1, 68), documentul a fost publicat de Vasile Pârvan¹, reluat apoi și comentat pe larg de istorici dintre cei mai iluștri². Cele două exemplare ale hotărniciei sînt din sec. al III-lea e.n. (epoca Severilor)³, ceea ce înseamnă că decretul consularului a rămas în vigoare pînă în vremea respectivă. Această constatare ne permite să afirmăm că datele pe care, în cele ce urmează, le vom extrage din analiza inscripției sînt valabile, în linii generale, pentru întreaga epocă romană timpurie.

Demersul nostru va avea în vedere aproape exclusiv importanta chestiune de ordin geografic-istoric a limitelor teritoriului grănițuit de Laberius Maximus. De aceea, vom prezenta mai întîi, pe baza ultimei ediții a documentului, pasajele din inscripție pe care le vom supune analizei.

Ex. B = ISM, 1, 68

Fines Histrianorum hos esse con[stitui]Pe-]
ucem laccum Halmyridem a do[minio]]
Argemensium, inde iugo summo [.....ad c-]
5 [o]nfluentes riuorum Picusculi et Ga[brani, inde ab im-]
[o] Gabrano ad capud eiusdem, inde [.....iuxta riuum]
[Sanpaeum, inde ad riuum Turgicu[lum]]
a riuo Calabaeo, milia passum circi [ter D? XVII]

Pentru unele întregiri, a se confrunta cu ex. A = ISM, 1, 67, din care în preambul se mai păstrează:

[confluentes riu]o[rum] Picusculi et Gabrani, inde ab i-]
[mo Gabrano ad c]a[p]ud [eiusdem, indeiuxta riuum]
[Sanpaeum, inde ad riuum T]u[rg]iciculum [.....]t[.....]
[a riuo Calabae]o, milia passum [circite]r D. VII

În r. 8 se pare că avem a face cu un *locus desperatus*, întrucît nici semnele D VII din ex. A nu sînt clare, nici nu se știe dacă D are valoare numerică. Cifra „exprima în mii de pași fie lungimea hotarelor în ansamblu, fie pe a unei părți din ele, mărginită

de apa Calabaeus”⁴, însă, atîta vreme cît nu poate fi reconstituită, nu ne este de nici un folos în încercarea noastră.

Abandonînd această ultimă chestiune, putem conchide că în inscripție sînt înșirate în ordine următoarele puncte de reper cu lectură certă:

1. Peuce (grind al Deltei sau brațul Sf. Gheorghe; cf. Ptol., 3, 10, 2, *Hieron stoma* sau *Peuce*);
2. lacul *Halmyris*, evident, lacul Razelm, care mai apare menționat în aceeași epocă — *n.b.*, tot ca lac, nu ca golf marin — la Plin., *Nat. hist.*, 4, 12(24), 79;
3.*Argamensium*, al locuitorilor de la Argamum, așezarea de la Capul Dolojman;
4. *iugum summum*;
5. râurile *Picusculus* și *Gabranus*;
6. riul *Gabranus*, singur;
7. riul *Sanpaeus*;
8. riul *Turgiculus*;
9. riul *Calabaeus*.

Pînă acum s-au propus două reconstituiri ale teritoriului pe baza hotărniciei: Vasile Pârvan încearcă următoarea interpretare: „Cred că prin *iugum summum*, care forma pe malul de apus al lacului *Halmyris* punctul de despărțire între *territorium Histriae* și *dominium Argamensium*, avem a înțelege dealul foarte înalt (106 m), cel mai ridicat pe întregul țărm vestic al lagunelor[. . .], numit Hamangi [Baia], în linie dreaptă vest-est cu satul Poturi [Panduru], malul de sud al Goloviței interioare și vîrfurile de 84 m al dealului Caraburun. O dată admis acest punct, restul hotărniciei se poate mai ușor localiza. Confluența râurilor *Picusculus* și *Gabranus* s-ar găsi atunci chiar la satul Hamangi [Baia], unde pîriul Poturi (care ar fi *Picusculus*) se varsă în Hagiavat (care ar fi *Gabranus*). Pe Hagiavat apoi, *ad capud eiusdem*, ne-ar duce la cota 147, unde sînt izvoarele acestui riuleț. De aici la pîriul Beidaut, care ar fi *Sanpaeus*, și pe el în sus, pînă la nord de Caildere [Neatîrnarea] unde — cota 324 — începe pîriul numit azi Suflaru [Rîmnic]: izvoarele lui sunt imediat la nord-vest de izvoarele Beidautului. Suflaru ar fi *Turgiculus* al inscripției noastre. Acest pîriu se varsă însă direct în Casimcea — *Calabaeus* din document — și pe Casimcea în jos se ajunge pînă la mare. Am traduce dar pe baza acestor identificări *ῥοθησία* lui Laberius Maximus în nume contemporane: granițele histrienilor se stabilesc astfel: gura Dunării, numită Peuce, lacul *Halmyris* de la hotarul cu *Argamensii*, apoi o linie pe vîrfurile dealului Hamangi, de aici la confluența Poturului cu Hagiavatul, pe urmă de la gura pînă la izvoarele Hagiavatului, apoi pe lîngă Beidaut în sus; de aici granița trece pe pîriul Suflaru, iar pe urmă pe Casimcea; (în total?) cam. mii de pași”⁵.

Cea de a doua încercare de reconstituire aparține lui Paul Nicorescu într-un studiu inedit citat de prof. D. M. Pippidi. Conform opiniei învățatului ieșean, „linia de delimitare începea la 12 km în linie dreaptă spre NNV de Dolojman, unde lanțul de dealuri împădurite ale Babadagului ajunge pînă la marginea lacului *Halmyris*”; de aici, „prin cota 84 a dealului Tașburun, linia de demarcație continua prin cotele 80, 117, 164, 216, 215, 219 (SV de Vistierna), 216, 232, 226, 240 și 122, ajungînd la confluența riurilor Slava Cercheză (care ar fi *Picusculus*) cu Slava Rusă (care ar fi *Gabranus*)”. În continuare, limita s-ar situa „de-a lungul riului Slava Rusă (*Gabranus*) pînă la izvorul acestuia, care se află între versantul SV al dealului Bașpunar [Fîntîna Mare] și Periclia (cotă 369)”. Riul *Sanpaeus* este identificat cu Beidaut (ca și la V. Pârvan); granița ar părăsi cursul acestuia într-un punct situat „cam în regiunea satului Beidaut”, pentru a se îndrepta „spre începutul riului Duingi [Nunțași], care ar fi *Turgiculus*”. La sud „granița era pe pîriul Duingi (*Turgiculus*) pînă mai jos de satul Tariverde, unde acesta primește ca afluent pe dreapta

pîrîul Cogealac, care ar fi *Sanpaeus* ⁹; din dreptul guriî acestuia hotarul continuă în linie dreaptă (circa 16 000 de paşi = 23,68 km) spre mare pînă la capul Midia” ⁷.

Deşi sensibil diferite, aceste două propuneri au cîteva puncte comune. În primul rînd, întinderea teritoriului ar fi cam aceeaşi: în viziunea lui Pârvan ţinutul histrienilor ar fi fost mai extins spre sud (pînă la vărsarea Casimcei în lacul Taşaul), dar mai limitat în partea sa nordică, în vreme ce după Nicorescu teritoriul ar fi fost mai limitat spre sud, lucru compensat în nord de includerea zonei dintre dealurile Babadagului şi dealurile din jurul satului Baia (Hamangi).

În al doilea rînd, ambii autori admit, în ciuda unor mici diferenţe de nuanţă, braţul *Peuce* drept graniţă nordică a teritoriului. În sfîrşit, un singur hidronim este identificat de cei doi autori în acelaşi mod: *Sanpaeus* = Beidaud.

În timpul din urmă nu au mai apărut date epigrafice noi, care să arunce lumini asupra acestei importante chestiuni de geografie istorică. Cu toate acestea, ne propunem, întemeiaţi pe o cunoaştere amănunţită a terenului, să încercăm, la rîndul nostru, o nouă reconstituire.

Graniţa de nord atingea, fără nici un fel de îndoială, braţul *Peuce* (Sf. Gheorghe). Acest lucru rezultă nu atît din descrierea graniţelor — unde, după cum se vede, [*Pe*]ucem este produsul unei întregiri — cît din conţinutul scrisorilor guvernatorilor anexate la „dosar”, din care reiese că principalul obiect al conflictului de natură vamală era pescuitul în braţele Dunării. Or, pentru a satisface aceste pretenţii, sigura posibilitate era „artificiul juridic mulţumită cărui, în ciuda apreciablei distanţe dintre Dunăre şi cetate, braţul *Peuce* era decretat hotar de nord al Histriei” ⁸.

Nu ştim cum traversa graniţa lacul *Halmyris* (Razelm), la fel cum nu avem cum stabili dacă ţinutul locuitorilor din Argamum (*dominium* ? *Argamensium*) era sau nu inclus în teritoriu. Un argument nu lipsit de interes pentru excluderea ţinutului argamens ar fi acela că în hotărnicia relativ contemporană a oraşului Callatis aşezările date ca puncte de reper sînt exterioare teritoriului callatian, nu părţi componente ale acestuia ⁹. Date fiind diferenţele de concepţie ale celor două grăniţuiri ¹⁰, nu ştim însă cît de operant este un asemenea argument. Pe de altă parte, nu sîntem atît de convingişi că Argamum era în epoca respectivă o aşezare atît de importantă, încît să beneficieze de un *dominium* propriu, învecinat, deci diferit de teritoriul Histriei ¹¹.

Dacă am putea stabili cu precizie traseul ulterior al graniţei, chestiunea apartenenţei aşezării de la Argamum şi a ţinutului său înconjurător ar fi mai uşor de rezolvat. Din păcate, următorul reper, *iugum summum*, este cît se poate de vag. *iugum* se poate referi, din punct de vedere al limbii latine, atît la o înălţime izolată (vîrf de munte, de deal, creastă, coamă etc.), cît şi la un lanţ de dealuri, munţi etc. Cum se poate atunci opta între dealurile Hamangi şi dealurile Babadagului cu cotele indicate de P. Nicorescu?

„Cheia” o constituie, după părerea noastră, confluenţa rîurilor *Picusculus* şi *Gabranus*. Conform inscripţiei, graniţa urmează traseul: *inde iugo summo* [. . . *ad co*]nfluentes *riuorum Picusculi et Ga*[brani, *inde ab imo*] *Gabrano ad capud eiusdem*. Deci pînă la confluenţă graniţa nu urmează cursul unui rîu, ci o creastă de dealuri. În toată zona care intră în discuţie nu există decît două confluenţe de rîuri notabile: confluenţa Slavelor, preferată de P. Nicorescu, şi cea dintre pîraiele Hagiavat (Ceamurlia) şi Poturi (Hamangia), pentru care a optat V. Pârvan. Dealul Hamangi, indicat de Pârvan, se află însă chiar aproape de vărsarea pîrîului Hagiavat (identificat cu *Gabranus*) în lacul Goloviţa; n-ar fi fost atunci mai firească formularea: *inde ab imo Picusculo* (sive *Gabrano*) *ad confluentes riuorum Picusculi et Gabrani* (sive *ad confluentes eiusdem et Gabrani*) ? Din formularea inscripţiei rezultă că graniţa se stabileşte pe rîu începînd de la confluenţa menţionată; în cazul în care acceptăm identificările lui Pârvan, graniţa ar constitui-o însuşi rîul şi atunci nici indicaţia *iugo summo*, poate că nici specificarea confluenţei nu şi-ar mai fi găsit rostul. Cu

totul altfel se prezintă lucrurile în restituirea lui Nicorescu: dealurile Terenadagului (cu cotele menționate) ¹², pe lângă faptul că asigură o mai bună acoperire în teren a conceptului de *iugum summum*, constituie un lanț continuu care se întinde spre vest exact pînă spre confluența Slavelor, de unde granița urmează cursuri de ape.

Admitem, deci, o graniță nordică pe traseul brațul Sf. Gheorghe — lacul Razelm — lanțul de dealuri (cam din dreptul satului Enisala pînă la satul Slava Rusă) — confluența Slavelor. Dacă Argamum s-ar situa în afară, atunci frontiera ar trebui căutată mai spre sud, unde nu mai aflăm nici un *iugum summum*, întrucît am văzut de ce propunerea lui Pârvan ni se pare greu de acceptat. Rezultă de aici că includem și Argamum în teritoriul histrian.

Pe de altă parte, granița de vest și de sud nu poate fi decît riul Casimcea, pentru că, fiind ultimul menționat, acesta trebuie să „închidă” pe hartă conturul teritoriului. La sud de Histria nu există, între rîurile care se varsă în lacurile maritime din apropierea țărmlui, decît Duingi (Nunțași) și Casimcea. Primul este greu de admis din considerente geografice elementare, întrucît se varsă în lacul Nunțași (Tuzla) în imediata apropiere a Histriei, ceea ce ar însemna că cetatea care stăpînea un teritoriu atît de întins spre nord n-ar fi deținut spre sud decît o mică fișie. Nu putem fi de acord nici cu soluția propusă de P. Nicorescu, după care granița, care ar fi urmat pînă la un punct cursul pîrîului *Duingi*, pe care îl identifica cu *Turgiculus*, ar fi părăsit această linie în locul confluenței cu pîrîul Cogealac, identificat cu *Calabaeus*, întrucît inscripția nu vorbește nici de *confluentes*, precum în pasajul precedent, aici de vreo altă limită naturală (dealuri, lacuri etc.), care să „închidă” teritoriul în porțiunea dintre acest punct și mare. Rezultă, deci, prin eliminare, o altă identificare sigură: *Calabaeus* = Casimcea.

Cea mai spinoasă chestiune este aceea a frontierei vestice a teritoriului între confluența Slavelor și Valea Casimcei. Conform datelor inscripției, ar trebui identificat în teren un traseu de-a lungul uneia din Slave (cea identificată cu *Gabranus*), apoi de-a lungul altor două rîuri, dintre care ultimul să aibă legătură directă cu Casimcea. Din aceste trei necunoscute putem elimina pe prima și pe ultima. Mai întîi, pornind de la identificarea *confluentes riuorum Picusculi et Gabrani* = confluența Slavelor, știind, pe de altă parte, că de aici granița merge pe *Gabranus*, trebuie să vedem în acesta din urmă rîul situat mai la sud, deci Slava Rusă. În caz contrar, nu numai că am extinde în mod nejustificat teritoriul spre nord-vest, dar de la izvorul celeilalte Slave, Slava Cercheză, nu mai găsim în teren posibilități de continuare în spiritul textului inscripției. *Gabranus* este, deci, Slava Rusă, iar *Picusculus* Slava Cercheză, la fel ca în viziunea lui Nicorescu. De la confluență (*confluentes*), deci de la gura de vărsare (*imum*) — este semnificativă reluarea din textul inscripției, care conferă descrierii un plus de precizie — granița merge pînă la izvor (*ad capud eiusdem*).

Cea de-a doua necunoscută pe care o eliminăm privește hidronimul *Turgiculus*. Fiind penultimul menționat — chiar dacă în text este o lacună de ca. 13—14 litere pînă la următoarea formulă lizibilă (*a riuo Calabaeo*) — și avînd drept punct de reper Casimcea = *Calabaeus*, trebuie să căutăm pe hartă un curs de apă care să îndeplinească următoarele condiții: să fie afluent al Casimcei, pentru a se asigura continuitatea frontierei pe cursuri de apă, și să fie situat în stînga Casimcei, pentru a se asigura închiderea conturului. Pe stînga Casimcea nu primește drept afluent decît Rîmnicul (Sufiaru), care poate fi identificat cu *Turgiculus*. Rîmnicul, izvorînd de pe înălțimile din zona satului Neatîrnarea (Caldere) — adevărată cumpănă a apelor — și vărsîndu-se în Casimcea în dreptul satului Pantelimonul de Jos, este un pîrîu tipic pentru zona Dobrogei, cu mari variații de debit: pe cît este debitul de mic și lin cursul său în anotimpurile secetoase, pe atît de mare debitul și de năvalnică scurgerea în sezoanele ploioase. Un nume ca

Turgiculus (diminutiv derivat de la *turgeo-ere*, „a fi umflat”, sau de la *turgesco-ere*, „a se umfla”; cf. *turgidus*, „umflat”) ar fi pe deplin justificat.

În exemplarul A, în r. 3. se citește după [T]u[rg]iculum și după o lacună de câteva litere un T. Pe baza analogiei din ex. B, r. 5—6 (*ab imo Gabrano ad capud eiusdem*), credem că se poate întregi aici e.g.: *ad riuum Turgiculum [a capi]t[ad imum]*, deci „la riul *Turgiculus*, de la izvor la vărsare” (în Casimcea). Iată deci că, pentru a închide conturul nu mai trebuie rezolvată decât problema segmentului dintre izvorul Slavei Ruse și cel al Rîmnicului. Soluția cea mai firească de unire a celor două puncte aflate la foarte mică apropiere între ele este aceea de a trasa un hotar de-a lungul pîriului Beidaud, identificat, pe bună dreptate, atît de Pârvan, cît și de Nicorescu, cu *Sanpaeus*, ceea ce s-ar potrive perfect cu expresia *iuxta riuum Sanpaeum*.

Rezumînd concluziile amplu demonstrate pînă acum, obținem următorul tablou al teritoriului delimitat de hotărnicie: brațul Sf. Gheorghe (*Peuce*) — lacul Razelm (*Halmyris*) — lanțul de dealuri (*iugum summum*) dintre Enisala și Slava Rusă — pîriul Slava Rusă, de la confluența cu Slava Cercheză pînă la izvor — pîriul Beidaud — pîriul Rîmnic, de la izvor la vărsarea sa în Casimcea — riul Casimcea, pînă la vărsarea sa în lacul Tașaul.

Fără a avea pretenția de a fi spus ultimul cuvînt într-o discuție, care, pentru a fi fructuoasă adevărat, ar avea nevoie, în primul rînd, de fericite descoperiri epigrafice, în măsură să asigure identificarea în teren măcar a unuia din hidronimele înșirate, ne rezervăm dreptul de a remarca unele din implicațiile ipotezelor noastre.

Pe lîngă Argamum, despre care am vorbit la timpul potrivit, includem în teritoriul grănițuit de *Laberius Maximus* și așezarea de la Slava Rusă. Existența unei impresionante cetăți de 24 ha — cea mai mare din Dobrogea — la Slava Rusă în epoca romano-bizantină (identificată în unanimitate cu *Ibida* menționată de Proc., *De aed.*, 4,7) nu trebuie să înșele; nu avem — este drept, în lipsa săpăturilor arheologice — nici o dovadă că cetatea ar fi anterioară epocii Dominatului, iar tăcerea izvoarelor din epoca timpurie este semnificativă. Inscripțiile descoperite de-a lungul timpului (datele în sec. II—III e.n.) sînt reprezentate mai ales de pietre de mormînt — unele dintre ele puse chiar de veterani —, ceea ce acreditează ideea că „înainte de a fi fost transformată într-o cetate puternică, centrul de la Slava Rusă s-a dezvoltat ca o așezare rurală, locuită de coloniști romani și traci localnici”¹⁸. *Conuentus* sau *uicus*, așezarea de aici nu întrunește atributele unui centru capabil să dețină, în sens juridic roman, un *territorium* mai larg decît obișnuitul *territorium uici*, astfel că includerea sa în teritoriul histrian nu se izbește de nici o dificultate din acest punct de vedere.

Granițele propuse de reconstituirea noastră prezintă avantajul că includ (între izvorul Slavei Ruse și pîriul Beidaud) importanta zonă minieră de la Altîn Tepe, care cu greu ar fi fost de închipuit în afara teritoriului¹⁴. La fel, un *uicus* precum cel menționat pe cale epigrafică la Neatîrnarea își găsește și el locul în extremitatea de NV a teritoriului (ISM, 1, 368).

De la Nistorești provine un document epigrafic deosebit de important (ISM, 1, 373), care menționează *regio Histriae*, ceea ce pledează pentru includerea acestei zone în teritoriul grănițuit de *Laberius Maximus*. Frontiera trasată de noi pe pîriul Rîmnic pînă la confluența cu Casimcea plasează actualul sat Nistorești cu 2—3 km în afara teritoriului. Necunoscînd condițiile exacte de descoperire a inscripției, nu considerăm, că această minusculă abatere este de natură să ne zdruncine concluziile. În cel mai rău caz am admite o deplasare spre vest a graniței teritoriului, care s-ar întinde atunci pe Casimcea pînă la izvorul acesteia. Pe malul drept al rîului este însă sigur că ne aflăm pe un alt ținut, cel al *Capidavei*, un *uicus* beneficiind de o organizare cvasimunicipală, cu un teritoriu menționat epigrafic¹⁵. În acest teritoriu pare a fi inclus și *Ulmelum*, un *uicus* situat

ca. 2—3 km la vest de riul Casimcea, în care însă o inscripție menționează un *buleuta Histriae*¹⁶. Asemenea date întăresc concluzia că riul Casimcea reprezintă în această zonă granița teritoriului histrian.

În afară de teritoriul capidavens, mai cunoaștem un alt teritoriu învecinat al Histriei, cel tomitan, care, deși nementionat în vreun document epigrafic, trebuie să se fi situat la sud de cursul inferior al Casimcei și de lacul Tașaul¹⁷.

Nu am vrea să se înțeleagă că susținem ideea conform căreia ținutul grănițuit de Laberius Maximus, pe care am încercat aici să îl reconstituim în teren, ar fi identic cu *territorium* în sensul strict juridic al cuvântului. Fără a intra cu această ocazie în amănuntele unei complexe probleme ce a reținut în repetate rânduri atenția istoricilor, ținem să încheiem cu câteva succinte precizări.

1. Existența unei *regio Histriae*, ce pare a fi localizată în zone marginale ale ținutului descris de hotărnicie¹⁸ și a unor *conuentus* în care sînt atestați *ciues Romani* și *ueterani* în zona actualului sat Sinoe¹⁹ reprezintă puternice argumente pentru a susține o dualitate *territorium* — *regio*²⁰. *Territorium*, „*städtische chōra*” (B. Gerov), se limitează la o zonă mai restrînsă. Ceea ce grănițuiește în fapt Laberius Maximus nu este însă acest *territorium*, ci întregul ținut — inclusiv *regio* atribuită formal cetății — în cadrul căruia histrienii erau scutiți de obligații vamale. Rezervîndu-și un *dominium* care îi permite să efectueze colonizări de civili și veterani și să intervină în conflictele de hotărnicie²¹, autoritatea romană recunoștea Histriei diferite prerogative — definite vag de Sic. Flacc., 135, 4 (ed. Lachmann) drept *ius dicendi coercendique* —, drepturi între care cele de natură vamală par să fi jucat un rol din cele mai însemnate.

2. Nu putem răspunde cu precizie la întrebarea referitoare la limitele *chōrei* orășenești. Întemeiați pe criteriul introdus de Alexandru Suceveanu²² — răspîndirea inscripțiilor în limba greacă în teritoriu — și eliminînd, pe de altă parte, zonele în care sînt atestate *regio Histriae* și *conuentus*, putem aprecia că acest teritoriu se restrîngea la zona delimitată la nord de actualul sat Sinoe, la vest de zona Cogealac-Fintînele, iar la sud de zona Corbu (sau chiar, mai puțin, Săcele)²³.

3. Limitele astfel reconstituite ale celor două organisme teritoriale duc cu gîndul la o foarte veche dualitate, cu antecedente în epoca autonomiei: *χώρα* în sensul strict al cuvîntului și „ținutul de margine”, *πρόσχωρος* „dominio di influenza”²⁴. Așa cum am menționat cu altă ocazie, echivalența *χώρα* — *territorium* și *πρόσχωρος* = *regio* pare să se impună²⁵, cu atît mai mult cu cît — *τὰ τῶν προγόνων ὄρτα*, „granițele din strămoși” invocate de petiționarilor histrieni sînt, desigur, cele recunoscute din anii lui Augustus, cu alte cuvinte, granițele tradiționale ale Histriei din vremea autonomiei.

4. Toate aceste ipoteze se referă la epoca romană timpurie, un *terminus ante quem* fiind perioada Severilor, din care datează copiile documentului original al horothesiei. Nu ne angajăm cu nimic în epoca Dominatului. Ținem însă să constatăm un fapt ce merită — și sîntem convingiți că va fi — dezvoltat pe măsură ce săpăturile arheologice în mediul rural se vor intensifica în această zonă; în vreme ce așezările de epocă romană din ținutul descris de noi mai sus prezintă doar sporadic nivele de locuire databile în sec. al IV-lea e.n., neexistînd, pe de altă parte, nici o descoperire certă din perioada ulterioară, în zona de nord-nord-vest a acestui teritoriu au apărut în ultimii ani, grație cercetărilor lui Andrei Opaț, însemnate așezări rurale din sec. IV—VI e.n., la care lipsesc tocmai nivelele de locuire timpurii ! În modul nostru de a înțelege lucrurile, este aproape cert că în epoca romană tîrzie, prin apariția puternicului centru fortificat de la Ibida (Slava Rusă), asistăm la o deplasare a constelației de așezări rurale din zona Histriei spre ținutul din preajma Ibidei. Din acest punct de vedere este limpede că în această epocă nu se mai poate vorbi de o *regio Histriae* atît de întinsă spre nord și, cu atît mai puțin, de o graniță a teritoriului histrian pe Valea Slavelor.

- 1 V. Pârvan, *Histria IV; Inscriciții găsite în 1914 și 1915*, București, 1916 (ARMSI, ser. II, t. XXXVIII), p. 556—558, nr. 15 și 16.
- 2 Vezi studiile citate în ISM, 1, sub nr. 68. Cel mai amplu comentariu epigrafic și istoric este cel datorat profesorului D. M. Pippidi, în *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a 2-a, București, 1967, p. 349—385.
- 3 D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 359—360.
- 4 Idem, ISM, 1, p. 198—199.
- 5 V. Pârvan, *op. cit.*, p. 582—583. Pentru numele de riuri vezi și considerațiile aceleiași autor în *Considerațiuni asupra unor nume de riuri daco-scitice*, ARMSI, ser. II, t. I, mem. 1, p. 2—31, iar pentru hidronimul *Gabranus*: L. Franga, SCIVA, 37, 1986, 4, p. 309—317.
- 6 Aici trebuie să fie de o inadverență (nesesizată pînă acum): Nicorescu identificase deja *Sanpaeus* cu *Beidaud*, deci este exclus ca el să fi avut în minte, în același timp, identificarea *Sanpaeus* = *Cogealac* (de altfel, acest lucru rezultă și din ordinea logică a prezentării), deși în manuscrisul citat în două rinduri de prof. D. M. Pippidi (*Contribuții*², p. 365; ISM, 1, p. 198) apare această stranie echivalență. În schimb, lipsește la Nicorescu propunerea de identificare a râului *Calabaeus*, ceea ce ne îndeamnă să „emendăm” manuscrisul lui Nicorescu în acest loc astfel: „pîriul *Cogealac*, care ar fi *Calabaeus*”.
- 7 Acest citat este dintr-un studiu păstrat în manuscris, intitulat *Contribuțiuni la istoria Histriei*, al lui Paul Nicorescu (scris, probabil, puțin înainte de decesul său survenit în 1946), amplu folosit de prof. D. M. Pippidi, căruia i-l pusese la dispoziție Ion Nestor (cf. *Contribuții*², p. 364. n. 17). Nu am văzut manuscrisul, astfel că cităm după trimiterele oferite de prof. Pippidi. Atît aici, cît și la citatul din Pârvan (n. 5), am păstrat pentru denumirile geografice formele care apar la autorii respectivi (ex. *Beidaud*); pentru o mai bună orientare, am adăugat între croșete denumirile actuale ale satelor și cursurilor de apă: Hamangi(a) = Baia, Poturi = Pînduru etc.
- 8 D. M. Pippidi, ISM, 1, p. 18.
- 9 Emilia Doruțiu-Boilă, *Dacia*, NS, 15, 1971, p. 333.
- 10 Spre deosebire de hotărnicia histriană, unde *finis* sînt granițe naturale (riuri, lacuri, dealuri, marea), hotărnicia callatiană prezintă doar direcții geometrice (*rigore recto, in flexu, dextorsum, sinistrosum*).
- 11 Nu este lipsit de interes faptul că o inscripție de la Olbia, conținînd lista strategilor din epoca lui Septimius Severus (IOSPE, I², 96.3), menționează în r. 5 un Πόπλιος Αἰλιός Ἀργαμηνός, ceea ce alături de pasajul din *horothesie*, constituie singura atestare a cetății Argamum în epoca Principatului (D. M. Pippidi, StCI, 21, 1983, p. 106—107). Pe de altă parte însă, săpăturile arheologice interpretate la Capul Dolojman relevă că, spre deosebire de epoca greacă și de cea romană-bizantină, așezarea este destul de modestă (nu a fost descoperită, între altele, nici un fel de inscripție!). În actualul stadiu al cercetării considerăm problema irezolvabilă. Dacă într-un viitor oarecare vom obține pe cale epigrafică date noi despre statutul așezării de la Argamum în epoca romană timpurie, vom avea prilejul să supunem unui nou examen și chestiunea teritoriului său rural.
- 12 Cote foarte ușor diferite (117, 216, 244, 250) am avut ocazia să indentificăm pe harta Marelui Stat Major al Armatei din 1887 (sc. 1:12 000), colile G IV și F IV, din arhiva Institutului de Arheologie (inv. 482. 483).
- 13 Emilia Doruțiu-Boilă, ISM, 5, p. 242.
- 14 Em. Zah, *Al. Suceveanu*, SCIV, 22, 1971, 4, p. 567—578.
- 15 ISM, 5, 77 (inscripție găsită la Ulmetum, ceea ce ar pleda pentru includerea acestei așezări în ceea ce inscripția denumește *territorium Capidauense*; vezi, totuși, și dubiile Emiliei Doruțiu-Boilă. *ibidem*, p. 104). Argumentul principal pentru statutul vican al *Capidavei* rezultă din titlul de *magister uici* purtat de *Veturius Tertius*, pe altarul descoperit lângă *Capidava*, la Gălbiori (ISM, 5, 56). Lăsînd la o parte faptul că distanța foarte mică de *Capidava* permite supoziția că respectivul *uicus* era chiar *Capidava*, argumentul crește în valoare dacă acceptăm identitatea aproape sigură dintre dedicant și acel *C. Veturius Tertius* menționat chiar la *Capidava* de epigrafa ISM, 5, 34. Pentru statutul de *uicus* al *Capidavei* ar putea fi invocată, de asemenea, mențiunea inscripției ISM, 5, 66 (1 iunie 178 e.n.), unde, în r. 2—3, s-ar putea întregi eventual *uico Capidauensi*; întregirea ne-a fost sugerată de desenul publicat în *corpus*, însă este încontrolabilă, întrucît piatra s-a pierdut. Emilia Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 91, admite posibilitatea ca numele *Capidavei* să figureze în r. 3 al inscripției, însă nu își exprimă nici o părere cu privire la literalele din r. 2, unde noi sîntem tentați să citim *VICO*.
- 16 ISM, 5, 90. *Ulmetum* este în mod cert atestat ca *uicus* de inscripțiile cuprinse în aceleși volum sub nr. 62—64, 69. V. Pârvan, *Ceteata Ulmetum*, I, ARMSI, 34, 1912, p. 533 (urmat de R. Netzhammer, *Die christlichen Alterthümer der Dobrușda*, Bukarest, 1918, p. 129) explică prezența lui *Aelius Lu...* *buleuta Histriae*, la *Ulmetum* prin faptul că acesta ar fi posedat în acel *uicus*

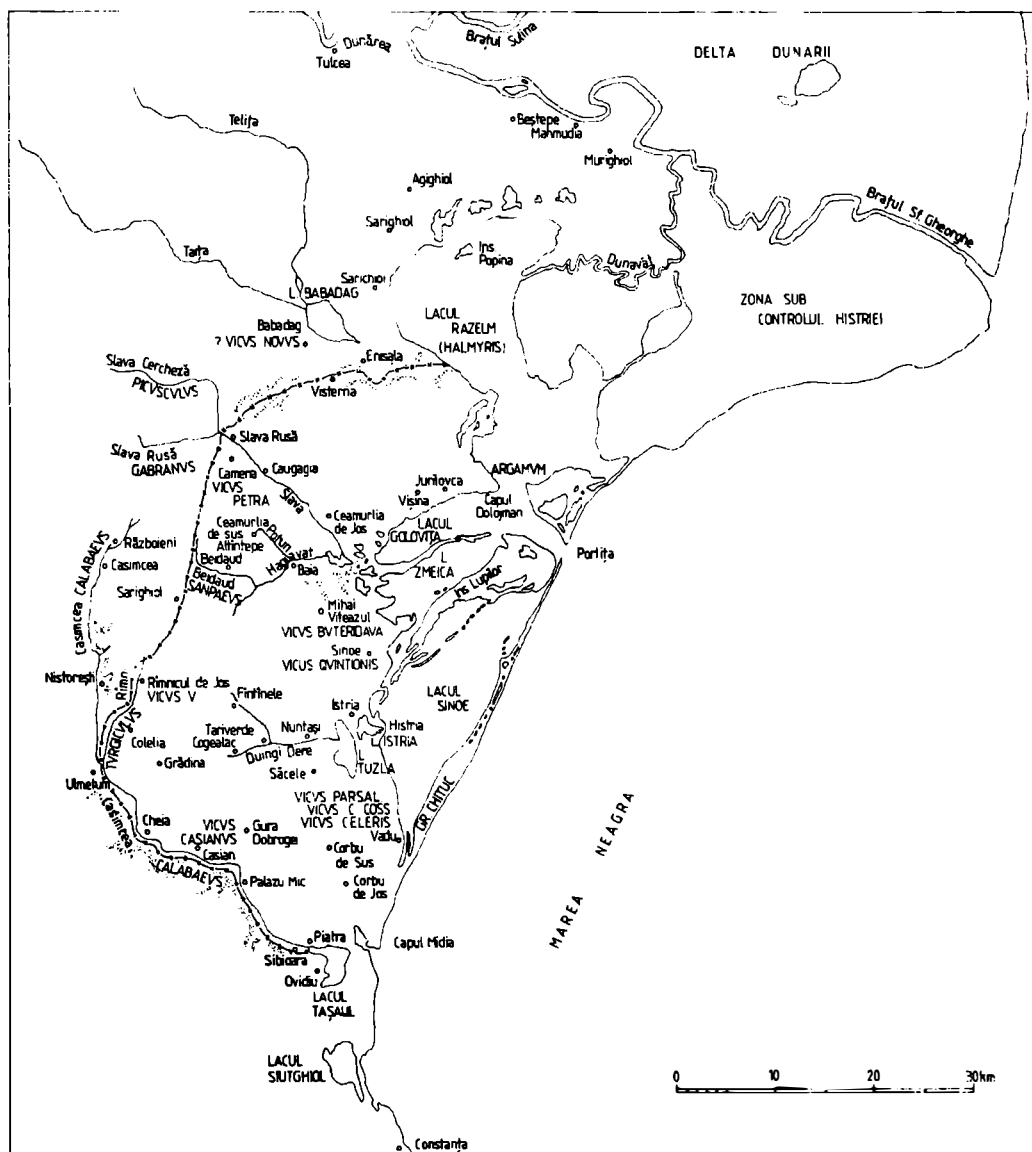
- o moșie, la fel ca L. Pompeius Valens de la Nistorești (ISM, 1, 373), care a „domiciliat” în regiunea Histriei (*consistit regione Histriae*), în vreme ce *muneraque fecit Histro in oppido*. Emilia Doruțiu Boilă, ISM, 5, p. 115, propune însă alte două posibile variante: „Credem însă că acest monument, ca multe altele descoperite la Ulmetum, a fost adus aici cu prilejul construirii cetății dintr-unul din satele teritoriului histrian. Dar nu este exclus ca Ulmetum însuși să fi făcut parte din teritoriul Histriei, nu din teritoriul Capidavei, cum se poate susține pe baza inscripției lui C. Iulius Quadratus”. Dacă prima dintre variantele propuse este, prin natura lucrurilor, plauzibilă, atîta vreme cît nu vom ști niciodată în absolut toate cazurile dacă o inscripție găsită într-un anume loc nu va fi fost în epoca veche sau mai recentă purtată, cu cea de-a doua ipoteză putem mai greu să ne împăcăm. Dacă includem și Ulmetum în teritoriul histrian (la vest de Casimcea), nu mai găsim (pină la Dunăre!) nici un alt rîu care să îndeplinească rolul de graniță vestică, așa cum ne îndeamnă hotărînicia lui Laberius Maximus.
- 17 Pentru cercetările din zona lacului Tașaul vezi Cr. Matei, Pontica, 18, 1985, p. 125—139; 19, 1986, p. 253—266.
- 18 Locul de descoperire — care, desigur, nu este obligatoriu locul de proveniență — se cunoaște numai în două cazuri: Nistorești (ISM, 1, 1, 373, 157 e.n.) și Sinoe (ISM, 1, 329, 170—174 e.n.). ISM, 1, 343 provine din *Vicus Secundini*, în mod sigur în teritoriul histrian, dar nelocalizat precis, întrucît toate inscripțiile care atestă acest *uicus* au fost găsite în cetatea Histria. ISM, 5, 123 și 124 au fost descoperite la Gîrlicia, unde vor fi fost transportate într-o epocă postantică (datează din sec. al II-lea, respectiv 244—246 e.n.).
- 19 ISM, 1, 324, 326—328, 330—332 (*Vicus Quintionis*, de localizat în zona Sinoe); 343—347, 349 (*Vicus Secundini*). Aduagă CIL III, 14 442 (Rîmnicul de Jos; pentru localizare vezi Emilia Doruțiu-Boilă, SCIV, 15, 1964, 1, p. 131, nr. 1). Pentru problematica acestor *conuentus* vezi O. Bounegru, Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte, 5, 1986, 1, p. 59—73.
- 20 Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană (secolele I—III e.n.)*, București, 1977, p. 42—46; idem, Pontica, 10, 1977, p. 98—102. Cf. B. Gerov, *Akten des VI. Int. Kongresses f. griechische und lateinische Epigraphik*, Vestigia, 17, München, 1973, p. 493; idem, Klio, 52, 1970, 1, p. 123—132.
- 21 Un exemplu îl constituie intervenția guvernatorului Quinius Tertullus în conflictul teritorial dintre Messia Pudentilla și *uicani Buteridaeuenses* (ISM, 1, 359 și 360; cf. Al. Suceveanu, Peuce, 2, 1971, p. 155—166). Zona în discuție este situată în teritoriul histrian, întrucît inscripția provine de la Mihai Viteazul (Emilia Doruțiu-Boilă, SCIV, 15, 1964, 1, p. 132, nr. 2).
- 22 Pontica, 10, 1977, p. 99—100.
- 23 Singura diferență față de reconstituirea propusă de Al. Suceveanu se datorează excluderii de către noi a zonei actualului sat Sarighiol (-Deal). Altarul dedicat nimfelor de tribul Aigikoreis nu pare să provină de aici (în ciuda indicației lui Gr. Tocilescu, AEM, 17, 1894, p. 88, nr. 12, „Sarighiol, nicht weit von Sinoe”; Sarighiol este destul de „weit” de Sinoe!), ci de la Sinoe (cf. S. Lambrino, Istros, 1, 1934, 1, p. 117—121). Sub nr. 333, ISM, 1 dă, de asemenea, ca loc de descoperire Sinoe. Cît privește extinderea spre sud a teritoriului, cu greu s-ar putea trasa o frontieră sigură. Inscriptiile grecești văzute odinioară de E. Desjardins la Corbu (ISM, 1, 109 și 180) provin, desigur, de la Histria, ca și unele din inscripțiile descoperite de-a lungul timpului la Vadu (decretul în cinstea lui Aristagoras, ISM, 1, 54; foarte probabil și ISM, 1, 353 și 356). De altfel, la Vadu este menționat pe cale epigrafică *Vicus Celeris* și tot în zonă trebuie să se fi aflat și *Vicus Parsal...* și *Vicus C...* *coss* (ISM, 1, 350 și 351), ceea ce ne introduce deja într-o zonă latinofonă. Astfel că ne mulțumim cu ținutul din jurul satului Săcele, unde s-a descoperit o dedicație (astăzi pierdută) către Cavalerul Trac din epoca imperială, scrisă în grecește și pusă de un Herophantos (ISM, 1, 357).
- 24 Pentru cele două accepții ale termenului de *λόρα* vezi D. Adameșteanu, Kokalos, 2, 1956, 2, p. 146; cf. P. Briant, Klio, 60, 1978, 1, p. 66—68. *Ἰπρόσλαυρος* apare în inscripția histriană ISM, 1, 18, r. 18.
- 25 Al. Avram, Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität, 6, 1981—1982, p. 113—120 (cu bibliografia problemei).

DER UMKREIS DES TERRITORIUMS VON HISTRIA IN DER RÖMISCHEN ZEIT IM LICHT DER ABGRENZUNG DES KONSULAREN MANIUS LABERIUS MAXIMUS. VERSUCH EINER WIEDERHERSTELLUNG

(Zusammenfassung)

Infolge einer erneuten Überprüfung der epigraphisch überlieferten Angaben der Horrothesia (ISM, 1, 67 und 68) aus dem J. 100 u.Z. schlägt der Vf. den folgenden Umkreis des abgegrenzten Gebietes vor: Sf. Gheorghe-Donauarm (Peuke) — Razelm-See (Halmyris) — Babadag-Hügelland (iugum summum) — Slava-

Zusammenfluß (confluentes Picusuri et Gabrani) — Slava Rusă-Fluß (Gabranus) — Beidaud-Bach (Sanpaeus) — Rimnic-Bach (Turgiculus) — Casimcea-Fluß (Calabaeus). Dieses ausgedehnte Gebiet ist allerdings nicht bloß dem territorium gleichzustellen; es umfaßt auch die regio Histriae, d.h. das Gebiet, das zwar unter Histria Kontrolle stand, jedoch kein vollberechtigtes Eigentum der Stadt war. Die zwei Landeinheiten — territorium und regio — scheinen auf eine ältere, der griechischen Zeit entsprechende Landaufteilung — χῶρα und πρόσχωρος — hinzuweisen, wobei es eine offene Frage bleibt, welches die Grenzen des territorium als „städtische χῶρα“ im engen Sinne des Wortes waren. Jedenfalls gelten die vorliegenden Ausführungen und Vermutungen nur für die frühe Kaiserzeit, nicht aber für die Spätantike.

Territoriul Histriei în epocă romană.
Histrias Territorium in römischer Zeit

